

BÖLGESEL KALKINMA

Doç. Dr. Nuri YAVAN

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Coğrafya Bölümü
Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı
nuri.yavan@ankara.edu.tr

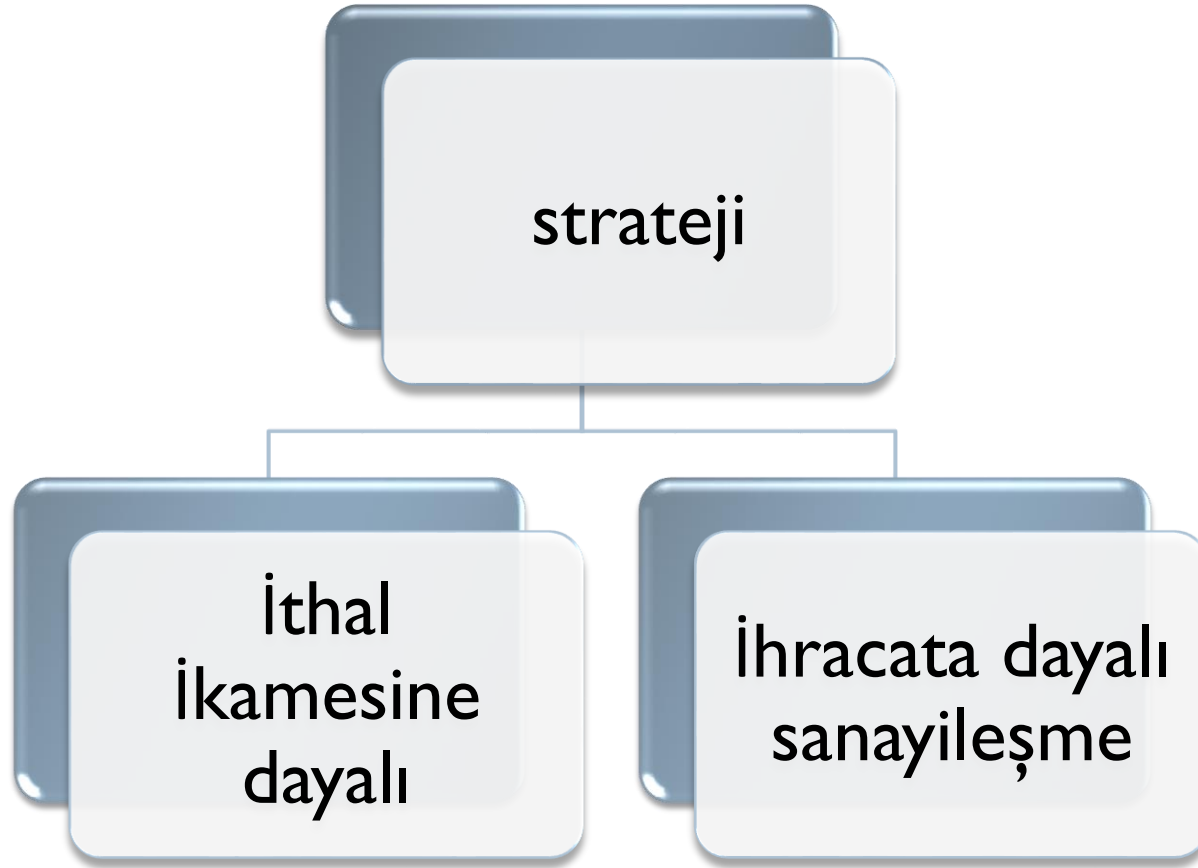

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

- ▶ **Ekonomik Kalkınmada Sanayileşme Stratejileri**
- ▶ 1) İçe yönelik sanayileşme (ithal ikameci) stratejisi
 - ▶ İthal ikamesine Dayalı Sanayileşme Aşamaları
 - ▶ İthal ikamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Araçları
 - ▶ İthal ikamesine Dayalı Sanayileşmeye Yöneliş Nedenleri
 - ▶ İthal ikamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Eleştirisi ve Uygulamadaki Sorunlar
- ▶ 2) Dışa yönelik sanayileşme (ihracata dayalı) stratejisi
 - ▶ İhracata Dayalı Sanayileşme Aşamaları
 - ▶ İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Araçları
 - ▶ İhracata Dayalı Sanayileşmeye Yöneliş Nedenleri
 - ▶ İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Eleştirisi
- ▶ 3) Bütünleştirilmiş/Karma sanayileşme stratejisi

Sanayileşme Stratejileri

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi

- ▶ İthal ikamesi, toplam arz içinde ithalatın payının azaltılması ve azaltılan ithalatın yerini yerli üretimin almasıdır. İthalatı azaltmak isteğiyle ithal edilen malın yerine ikamesinin yurt içinde üretilmesidir.
- ▶ Ekonomide ciddi bir değişimi simgeleyen ithal ikamesi süreci, ekonominin gelişme aşamalarından ve doğrudan kendisine yönelik politika uygulamaları tarafından da uyarlanabilmektedir.
- ▶ İthal ikamesi ilk kez Büyük Bunalım sonrasında az gelişmiş ülkelerde dış ticarete karşılaşılan zorluklar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde geçerli olan ithal ikamesi, kapsamlı bilinçli bir sanayileşme stratejisinin bir parçası olmaktan çok , krizin ortaya çıkardığı acil sorunlara çözüm bulmak için uygulanmıştır
- ▶ İthal ikamesi **doğal** ve **uyarılmış** ithal ikamesi olarak ayrılır.
- ▶ **Doğal İthal İkamesi Süreci:** İthalatın yerli üretimle ikamesinin, bu yönde oluşturulmuş ve somut tercihleri içeren bir politikadan ve ekonominin diğer kesimlerine yönelik ancak dolaylı olarak bu sonuca götürecek müdahalelerden etkilenmeden ortaya çıkması söz konusudur.
- ▶ Önceden ithal edilen ürünlerin yerli üretime geçilmesi ekonominin doğal güçleri tarafından gerçekleştirilmiş, bu sonucu sağlayacak dolaylı ve dolaysız bir müdahale olmamıştır.
- ▶ Ekonomik yapının bazı üretim türlerini karlı duruma getirmesi ve teknolojisi standartlaşan ürünlerin üretiminin karlı hale gelmesi örnek olarak verilebilir.

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi

- ▶ **Uyarılmış İthal İkamesi Süreci:** İthalatın yerli üretimle ikamesine yönelik bir ya da birden fazla politikanın başlatılıp geliştirdiği bir süreçtir.
- ▶ Kamu otoritesinin tercihlerini yansıtan politikalarla uyarılıp geliştirilmektedir.
- ▶ İthal ikamesi bir sanayileşme stratejisini ve bu kapsamda somut tercihleri yansıtan sanayileşme politikalarıyla uyarılıp sürdürülebileceği gibi başka amaçların dolaylı bir yansıması olarak da uyarılabilmektedir.
- ▶ Bir sanayileşme gelişme yöntemi olarak uygulanan, yerli üretimin sadece bu amaca yönelik müdahalelerle uyarıldığı ithal ikamesi **planlanmış ithal ikamesi** olarak tanımlanmaktadır. İkame eyleminin kendi dışında amaçlara yönelik girişimlerinden dolayı olarak etkilenip , dağınık ve amaçsız bir biçimde gelişmesi ise **rastgele ithal ikamesi** olarak tanımlanmıştır.
- ▶ İthal ikamesine dayalı strateji ve içe dönük sanayileşme aş anlamda kullanılmasına rağmen dar anlamda ve teknik düzeyde ithal ikamesi ile içe dönük stratejiyi aynı saymak doğru değildir.
- ▶ **İçe dönük sanayileşme**, dış piyasa koşulları dikkate alınmaksızın sadece iç talebi karşılamaya yönelik politikaları kapsar. **İthal ikamesine dayalı sanayileşme** ise, daha önce ithal edilen malların artık ithal edilmeyip ülke içinde üretilmesi anlamına gelir.
- ▶ Sanayileşme sürecine dinamizm kazandırma amacı taşıyan ithalat ikamesi, dış sektörlerde ortaya çıkan tıkanıklıkların neden olduğu çeşitli güçleri gidermek üzere alınmış bir dizi önlem niteliğindedir.
- ▶ Sanayileşmenin ilk aşamalarında hemen hemen tüm ülkeler ithal ikamesi uygulamışlardır. Ancak önemli olan sanayileşmede karşılaştırmalı üstünlüklere yer verilip verilmeyeceğidir.

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Aşamaları

I. Kolay Aşama: İlk aşamada tüketim mallarının ülke içinde üretimi ile bir yandan kıt olan döviz kaynaklarıyla yatırım malı ithal edilmesi, diğer yandan ise kapasitenin verimli bir şekilde ve en kısa zamanda arttırılması hedeflenir

- ▶ Gelişmekte olan ülkelerde iç piyasayı genişletmek ve satın alma gücünde reel bir artış sağlamak da hedefler arasındadır.
 - ▶ İthal ikamesinin kolay aşamasında, korunan gıda ürünleri, elbise, ayakkabı, ev eşyaları ve bunların girdileri olan dokuma, deri ve ağaç sanayi gibi dayanıksız tüketim malları üreten sanayilerdir.
 - ▶ Tüketim malı ithalatına miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifeler uygulanırken, ara malı ve yatırım malı ithalatına ise düşük tarifeler veya gümrük muafiyeti uygulanarak yerli üretime yüksek bir koruma sağlar
 - ✓ Bu aşamada sanayileri aşırı korumaya gerek yoktur. Çünkü tüketim mallarının üretilmesi için gerekli olan emek ve girdiler bol miktardadır ve bu aşama ileri düzeyde bir teknoloji gerektirmez
 - ✓ Bu aşamada üretilen malların niteliksiz emek yoğun mallar olması bu aşamayı kolay kılar. Düşük ölçekli üretimin varlığı nedeniyle maliyetler aşırı derecede bir artış göstermemektedir
 - ✓ İlk aşamada hem tüketim artışı hem de ithal edilen malların ikamesi için üretim yapıldığından yerli üretim hızla artar ve yurtiçi piyasanın sınırlarının zorlanmasıyla ilk aşama tamamlanmış olur.
-

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Aşamaları

- ✓ İlk aşama tamamlanınca tüketimdeki düşüğe paralel olarak üretim artışı da yavaşlayabilir. Burada iki nokta önem kazanır:
 1. Büyümenin devam edebilmesi için kurulan yeni sanayilerde korumanın devam etmesi gerekir.
 2. Büyüme ancak yurt içi piyasasının izin verdiği ölçüde devam edebilecektir.

Başlarda kullanılan korumacı yapının devam ettirilmesi ancak zaman içerisinde değiştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada ya ithal ikamesinin ikinci aşamasını oluşturan ara ve yatırım malları ikamesine ya da kurulmuş olan tüketim malları sanayisinin ihracata yöneltilmesi gerekir. Aksi takdirde büyüme süreci engellenmiş olur.

2. Zor Aşama: Bu aşama, ara malları, yatırım malları ve dayanıklı tüketim mallarını ithal etmek yerine , yurt içinde üretilmesine geçilmesi aşamasıdır. Buradaki mallar petro kimya ve çelik ürünleri gibi sanayi kolları gibi sermaye yoğun mallardır. Bu sanayi dalları optimum ölçekli kurulmaz veya yüksek kapasitede üretim yapmazsa , bu kuruluşlarda idari ve teknik yetersizlikler giderilmezse parça başına maliyet yükselir.

Bu aşamanın temel özellikleri, yüksek değerlenmiş döviz kurları, ihracat aleyhine çarpıklıklar, aşırı ve değişken oranlı korumacılık anlayışı , temel gıda maddeleri ile kamu işletmeleri ürünlerinde fiyat kontrolleri, kredilerde negatif faiz oranları uygulamaları şeklindedir.

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşmeye Yöneliş Nedenleri

- ✓ **Ödemeler bilançosu güçlükleri**
- ✓ **Savaşlar**
- ✓ **Kişi başına gelirdeki artışların uyardığı efektif talep artışları**
- ✓ **Bilinçli politik tercih**

Temelde ithal ikamesi uygulamasına geçilmesinin en büyük faydası özellikle ülkede ödemeler dengesi güçlükleri kronik bir hal aldığı anda önem kazanmaktadır. Böyle bir politika ile daha az ithalat yapıp döviz tasarruf edileceği umulmaktadır.

İthal ikamesi yoluyla milli gelir içerisinde sanayinin payı artar, sanayi üretimi artar, sermaye birikimi hızlanır, talep genişler ve tarım kesiminde var olan gizli işsizlere yeni iş olanakları sağlar.

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Araçları

- 1. Gümrük Vergileri:** Dış ticarete devlet müdahaleciliğinin en eski ve en yaygın şekli olan gümrük vergilerinin hem koruyucu hem de gelir sağlayıcı etkileri vardır.
 - ✓ Sanayilerin kurulmasını ve gelişmesini hızlandırmak, dışsal ekonomilerden yararlanmak, faktör fiyatları arasındaki dengesizliği gidermek gibi nedenlerle ekonomide gümrük korumacılığına başvurulmaktadır.
 - ✓ Az gelişmiş ülkelerde genellikle yatırımları arttırmak, yabancı sermaye akışını hızlandırmak, bebek sanayileri korumak, dünya fiyatlarının üstünde üretim yapan yerli üreticileri ithal mallarının rekabetinden korumak için ithal yurt içi mallarının iç fiyatları bir tarife ile yükseltilir.
 - 2. Kotalar:** Kotalar ya da diğer adıyla ithalat yasakları, ithalatı belirli bir miktar veya değer olarak sınırlandıran uygulamalardır.
 - ✓ Yasal yollardan izin verilen miktarın üzerinde ithalat yapılmaz.
 - ✓ Kotalar ne ölçüde daraltılırsa, piyasaya yapılan müdahale ve dolayısıyla ekonomiye sağlanan koruma da o derece arttırılmış olmaktadır.
 - ✓ Tüm ithalatı engelleyecek ölçüde yüksek olmadıkları durumda iç fiyatları yükseltmek yoluyla yerli üretimi koruyucu etkiye sahiptir.
 - ✓ Kotalar yurt içinde üretilen malın arzı kısıtlanarak , o malın değeri arttırılır ve üreticisine bir rant sağlanır. Bu yönüyle gümrük vergileriyle aynıdır.
-

3. Döviz Kuru Politikası: ithal ikamesinin uygulandığı bir ekonomide aşırı değerlenmiş kur politikası söz konusudur.

- ✓ Aşırı değerlenmiş kur politikası ile yüksek tarifelerin ithalatı kısıtlayıcı etkileri daraltır. Ancak spesifik miktar kısıtlamaları ve sınırlamaları ile birlikte kullanıldığında, ithal ikamesi sanayilerin kuruluşu için gerekli olan makine donanım ithalini kolaylaştırıp, mamül mal ithalini zorlaştırır.
- ✓ Bu politika aynı zamanda ihracatı sınırlandıracak, iç piyasalara yönelik üretimi çekici hale getirecek, böylece ithal ikameci ve korumacı politikaların etkilerini arttırabilecektir.

4. Sübvansiyonlar:

- ✓ İthalatçıya sağlanan düşük faizli kredi, ucuz enerji ve hammadde temini, yatırım indirimi, vergi muafiyeti gibi uygulamalar yer almaktadır.
- ✓ Bu uygulamalar devletin özel sektörü yönlendirici şekilde destekleyerek, kaynak dağılımını belirli sektörlerle kaydırma amacı taşımaktadırlar.

İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Eleştirisi ve Uygulamadaki Sorunlar

- ▶ **İthal ikamesi politikalar kaynak dağılımının bozulmasına yol açabilir.** Bu strateji beraberinde koruma ve özendirme politikalarını da gerektireceği için, piyasada olan fiyatlar, faktörlerin gerçek kıtlıklarını yansıtmayabilir. Aşırı korumacılık nedeniyle küçük ölçekli verimsiz ve maliyeti yüksek sınai birimleri kurulur. İç ve dış rekabetten korunmuş olan işletmeler dünya standartlarını, verimlilik, teknoloji ve araştırma gibi önemli etkenlik unsurlarını ihmal ederek kolayca kar edebilirler.
 - ▶ **İthal ikamesi sanayileşme sürecinde ödemeler dengesinde bir rahatlatma yaratmak yerine durumu daha da kötüleştirebilir.** Bu durum iki nedenden dolayı ortaya çıkabilir: İlki ithal ikamesi özellikle tüketim mallarının yurt içinde üretilmesine yönelik ara girdilere talebi büyük ölçüde arttırır. İkincisi ise, tüketim malları niteliğindeki ürünlerin dünya pazarında sürüm güçlükleri vardır ve bu durum dışa bağımlılık yanında teknolojik bağımlılık yaratır.
 - ▶ **İthal teknolojiye bağımlılık , teknoloji üretiminde bir atılıma izin vermezken sanayileşme sürecinin derinleşmesi de olanaksızlaşır.**
 - ▶ **İthal ikamesi yurt içi tasarrufun azalmasına yol açabilir.** İç tüketimin özendirilmesiyle ekonomi bir tüketim ekonomisi görünümü alır ve tasarrufların azalmasına yol açar.
 - ▶ **Devlet bir yandan daha önce ithal edilen bir malın yurt içinde üretimine başlanmasıyla gümrük vergisi gelirlerini, diğer yandan da yeni kurulan sanayi üretim sürecinin ilk dönemlerinde teşvik için kurumlar vergisini ve diğer vergileri almayarak, yurtiçi vergi gelirlerini kaybedecektir.**
 - ▶ **İthal ikamesi yurt içi tekelleşmeyi arttırır.**
 - ▶ **Dış ticarete ithalat kısıtlamaları ülkenin dışa açılmasını zorlaştıracak** ve bu durum ekonomide etkinliğin ve verimliliğin düşmesine, maliyetlerin ve fiyatların yüksek kalmasına, dış piyasalarla rekabetin yapılamamasına, ihracata yönelmenin engellenmesine yol açacaktır.
-

İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi

- ▶ Toplam ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı arttıracak politikaların uygulanmasına **ihracat ikamesi** denir.
 - ▶ Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilebilmesi veya işlenmiş ve yarı işlenmiş sınai mal ihracatının geleneksel hammadde ihracatı yerine geçmesi gibi uygulamaları da içinde barındırır.
 - ▶ İthal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ulusal ekonomik güce dayalı büyümeyi konu alır. Oysa dışa dönük strateji dünya piyasalarını ile bütünleşmeyi ve entegrasyonu temel almaktadır.
 - ▶ İhracata dayalı sanayileşme iç piyasadan çok dış piyasa için üretimi amaçlar.
 - ▶ Bu strateji yalnızca sanayi malları ihracatını özendirmek anlamına gelmemektedir. Bu strateji büyüme ve sermaye birikimi süresince piyasa ilişkilerinin yarattığı olumlu etkiyi öne çıkararak ve dolayısıyla ödemeler bilançosunda liberalleşmeyi öngören yaklaşımdır.
 - ▶ Dış ticaret politikasının temel yönelişi, ithalat rekabetinden vazgeçilmesi ve ihracatın özendirilmesi olmaktadır.
 - ▶ Dışa dönük strateji de amaç, dünya ekonomileriyle birleşmek ve onlarla uyumlu hale gelmek gibi daha kapsamlıdır.
-

İhracata Dayalı Sanayileşmenin Aşamaları

1. Teknoloji Yoğun İhracatla Üretimin Uluslararasılaşması:

1960'lardan bu yana dışa dönük sanayileşmeye sürdürebilen ülkelerde imalat sanayi ve ihracatta önce niteliksiz emek yoğun mal üretimi ve ihracatına, kısa zamanda nitelikli emek yoğun mal üretimi ve ihracatına dönüşmüştür.

1970'lerde fiziki sermaye yoğun ve son olarak teknoloji yoğun mal üretim ve ihracatına doğru mal çeşitlenmesine gidilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin yerini bir başka gelişmekte olan ülke doldurmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerin toplam sınai mal üretim ve ihracatı dünya toplam dış ticaretinde çok küçük bir paya sahip olduğu için bu malların ihracatında büyük güçlüklerle karşılaşmıştır

Dünya ekonomisinde rekabet mücadelesinde yeni unsurlar olan üretimin büyüklüğü ile ölçülen **ölçek ekonomilerinin önemini kapsam ekonomilerine bırakmıştır**

İhracata Dayalı Sanayileşmenin Aşamaları

2. Çokuluslu Şirketler Aracılığıyla Üretimin Uluslararasılaşması:

1960 sonrası dönemde teknolojik gelişmeler, üretim sürecinin emek yoğun bölümlerinin ücretlerin görece olarak ucuz olduğu kesimlerde üretilmesine olanak sağlamıştır. Taşıma maliyetlerinin düşük olması üretimin uluslararasılaşma sürecini hızlandırmıştır. Düşük ücretlerden yararlanmak isteyen çokuluslu şirketler hızlı bir şekilde yaygınlaşarak üretimin uluslararasılaşmasında etkili olmuştur.

1980'lere gelindiğinde hızla gelişen çok uluslu şirket dış ülkelerde gerçekleştirdikleri üretim, gelişmiş piyasa ekonomilerinden yapılan ihracatın iki katına ulaşmıştır.

Dışa açık büyüme stratejisini seçen gelişmekte olan ülkeler, çokuluslu şirketleri kendilerine daha fazla çekebilmek için ekonominin dışa açılmasını sağlayacak politikalar uygulama gereksinimi duymuştur.

Çok uluslu şirketler yavru şirketler aracılığıyla üçüncü pazarlara rahatça girebilme olanağı bulmuşlardır.

İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisine Yöneliş Nedenleri

- ▶ İhracatın ekonomide doğurduğu ileri ve geri ekonomik etkilerdir. İhracat yoluyla dövizin artması, dövizin fırsat maliyeti ucuzlamakta ve zaman içinde ekonomideki korumacı duvarlar azaltılabilmektedir.
- ▶ İhracat ile elde edilen döviz kullanılarak gerekli ithal ara ve yatırım mallarının sağlanması ve yatırımların arttırılması olanağı doğmaktadır
- ▶ İhracata dayalı sanayileşme stratejisi dış ticaretin doğrudan etkileri yanında dinamik etkilerden mümkün olduğu kadar kapsamlı bir biçimde yararlanmayı amaçlar ve ihracata özel önem veren büyümeyi içerir.

İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Araçları

- ▶ **Döviz Kuru Politikası:** Aşırı değerlenmiş döviz kurunun sınai mal ihracatına olan etkisi olumsuzdur. Aşırı değerlenmiş kur sürdükçe ithalat, ihracata kıyasla daha karlı olacaktır. Aşırı değerlenmiş kur ithalatı özendirerek ticaret açığına ve ithalat kontrolüne neden olacaktır. Böylece ihracatçının rekabet şansı maliyet artışı nedeniyle azalacaktır. Eğer maliyet sabit tutulabilirse ihracatçı olumsuzluklarla karşılaşması engellenecektir.
- ▶ **İhracatta Vergi İadesi:** ihracatı teşvik tedbirlerinden biridir. İhracatı teşvik edilmek istenen ürünlerin maliyetine dahil vergilerin kısmen veya tamamen ihracatçıya ödenmesi yoluyla ihraç edilecek olan malın maliyeti azaltılmaktadır. Bu şekilde ihraç edilecek malın uluslararası fiyatı düşürülerek rekabet avantajı yaratılmaktadır.
- ▶ **Diğer İhracatı Özendiren Uygulamalar:** İhracatın özendirilmesinde kullanılan diğer araçlar, ihracat kredisi (ihracatçının gerek duyduğu işletme sermayesini karşılamada) ihracat sigortası, ulaşım kolaylıkları, altyapının tamamlanması ve ithalatta liberasyondur (gümrük vergilerinin yavaş yavaş normal seviyelere düşürülmesidir).

İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisine Eleştiriler

- ▶ En önemli eleştiri, ithal ikamesi ile birlikte getirilen korumanın ekonomide kaynakların yanlış dağılımına neden olacağıdır.
- ▶ İhracat artışının olumlu etkiler sağlamasında bazı koşulların varlığı gereklidir. Öncelikle ekonomide yüksek bir ihracat artış hızı olmalıdır. Bu artış hızında görülen gelişmenin istihdam ve reel gelir üzerinde dolaysız ve olumlu etkisi olması gerekir
- ▶ İhracat sonucu elde edilen gelir tüketilen kısımdan çok tasarruf edilmelidir. Eğer tasarruf yapılamıyorsa ihracat artışının büyümeye etkisi olumsuz olacaktır.
- ▶ İhracata yönelik sanayiler ara malları bakımından önemli ölçüde dışa bağımlıysalar, ihracatçıların döviz kurlarının değişmesi ile sağladıkları avantaj ürettikleri malların fiyatlarının yükselmesiyle kaybedilebilir

Bütünleştirilmiş Sanayi Stratejisi

- ▶ Gerek ithal ikameci gerekse ihracata dayalı sanayileşme birbirine rakip olmaktan çok birbirini tamamlayıcı niteliktedir.
- ▶ İthal ikamesi sanayileşmenin başlaması için gerekli olduğu ve ihracata dayalı bir sanayileşmenin ön koşuludur. Genellikle ihracata konu olan mallar sanayi genellikle ithal ikameci bir politika sonucunda kurulmaktadır.
- ▶ Bütünleşmiş stratejinin korumacı yanı olan ithal ikamesine dayalı sanayileşme strateji ile bir yandan dünya ekonomisinde ortaya çıkan yeni rekabetin, ticaret ve para sistemlerindeki hızlı gelişmelerin kalkınma çabasındaki ülkelerde oluşacak olumsuz etkileri en aza indirecek, diğer yandan ihracata dayalı sanayileşme ile sanayileşme için gerekli döviz geliri sağlayacaktır.
- ▶ Bütünleştirilmiş Sanayileşme stratejisinde uygulanmasında ithal ikamesi için zorunlu olan koruma ve müdahaleler yavaş yavaş azaltılarak kaldırılmalıdır.
- ▶ Yerli üretimin, ithal yasakları ve miktar sınırlamaları gibi mutlak şekilde korunması yerine vergi ve sübvansiyon gibi araçlarla selektif şekilde korunması korumanın etkinliğini arttıracaktır
- ▶ Kur ve faiz politikası gibi genel etkileri olan araçlar yerine vergi ve sübvansiyon gibi araçlar korunması istenen sektörlere veya ürünlere doğrudan uygulanabilir niteliktedir.

Yararlanılan Kaynak: Adaçay, F. R.2012, Kalkınma ve Sanayileşme Stratejileri, İçinde Günsoy, B. ve Özsoy, C. (Eds) İktisadi Kalkınma, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

